

Системні детермінанти сучасних гравітаційних процесів у геоeкономiчному просторі

АНОТАЦІЯ. Композиційно дослідження розгортається у двох основних напрямках: перший — аналіз асиметрій глобального розвитку, що активізують гравітаційні процеси у геоeкономiчному просторі; другий — поглиблене вивчення причин гетерогенізації геоeкономiчного простору і дивергенції глобального розвитку під впливом гравітаційних факторів ендогенного та екзогенного характеру. Розкрито системні детермінанти гравітаційних процесів у геоeкономiчному просторі, побудовано геостратегічну матрицю дивергенції глобального розвитку, окреслено геостратегічні позиції України у геоeкономiчному просторі. Доведено, що рівень гравітаційного навантаження зростає в умовах поглиблення асиметрій глобального розвитку.

КЛЮЧОВІ СЛОВА. Конвергенція, дивергенція, глобальний розвиток, геоeкономiчний простір, гравітаційні процеси, гравітаційні центри, клуби конвергенції, фрагментарність геопростору, асиметрії глобального розвитку.

Вступ

Ретроспектива глобального розвитку свідчить про те, що на рубежі кожного із останніх століть виникала ейфорія захоплення проектами досконалого соціального порядку, довкола якої наростав ажіотаж, що згодом затухав із настанням нової епохи. Не став виключенням і кінець ХХ — початок ХХІ століття, що ознаменувався динамічним економічним прогресом, у результаті чого світ став взаємопов'язанішим, але водночас і розрізненішим, диссиметричнішим. І якщо взаємозалежність цього світу потребує більшої стабільності і конвергенції, то диссиметричність стає причиною наростаючої у ньому дисипативності й дивергенції. У схожі переломні моменти світ прагне в ідеалі до стабільності, але стає зрозуміло — не варто піддаватися ілюзії щодо її реального досягнення. Бо як показує досвід — рівновага і конвергенція (у їх ортодоксальному розумінні), що перетворилися на «ілюзорну мрію», «idea fix» ХХ століття, вже наприкінці першого десятиріччя ХХІ століття зазнали деструкції. Наростаюча

¹ Луцишин Зоряна Орестівна — доктор економічних наук, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сфера наукових інтересів: дослідження проблем фінансової глобалізації, міжнародні валютно-фінансові відносини, питання фінансової математики, геоeкономіки, методології міжнародних кон'юнктурних досліджень (технічний і фундаментальний аналіз) кон'юнктури міжнародного фінансового ринку, міжнародної економічної безпеки. Електронна адреса: zor_lu@ukr.net

Кравчук Наталія Ярославівна — доктор економічних наук, доцент кафедри міжнародного менеджменту та маркетингу Тернопільського національного економічного університету. Сфера наукових інтересів: глобальні фінансові дисбаланси, дивергенція і асиметричність глобального розвитку, реструктуризація геофінансового простору і становлення нового світового економічного порядку. Електронна адреса: nataliakravchuk7@gmail.com

дивергенція ознаменувалася далекоглядним висновком, що сприймається як фатум — «...світ не буде рівноважним: цей світ знаходиться у стані постійних змін і дисбалансів» П. Бернстайн (P. Bernstein)².

Минуле століття, впродовж якого відбувся історичний перехід від індустріалізму до постіндустріальної епохи, завершилося геополітичними розломами, які продемонстрували усьому світові, наскільки «крихкою є глобальна рівновага і наскільки швидко вона може бути зруйнована...» (П. Бобков)³. Парадоксально, але в епоху глобалізації світ став менш безпечним, ніж у періоди її обмеження. Цей синдром буде важко подолати, тому що на авансцену вийшло більше акторів, лінії конфліктів стали менш чіткими, а їх суть менш прозорою (В. Іноземцев)⁴. Виникає необхідність у розумінні глибинної сутності процесів, що відбуваються у глобально-центричному світі, а на порядку денному постають радикальної важливості питання: чому сучасний світ став менш передбачуваним і збалансованим, ніж він був у роки протистояння полярних геополітичних систем? Чому світова спільнота стала свідком зростання частоти і посилення валютно-фінансових криз, значних кон'юнктурних коливань, цінових шоків на світових ринках і глобальної валютної волатильності? Наскільки ж значним є на сьогодні вплив глобальних гравітаційних процесів на національний розвиток окремих країн і регіонів? З якими принципово новими загрозами і викликами стратегічного характеру стикнеться світ у третьому тисячолітті? І все таки, до якої архітектури нового світового устрою прямує людство?

На ці питання нема однозначної відповіді, натомість ведуться доволі жваві дискусії та полеміки щодо формування принципово нових основ і конструювання новітніх «фундаментальних опор» сучасної парадигми глобального розвитку.

Вагомий внесок у дослідження фундаментальних питань сучасних глобальних трансформацій зробили західні вчені З. Бауман (Z. Bauman)⁵, Д. Белл (D. Bell)⁶, І. Валлерстайн (I. Wallerstein)⁷,

² Бернстайн П. Фундаментальные идеи финансового мира: Эволюция / Питер Бернстайн; Пер. с англ. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2009. — С. 227.

³ Бобков П. Глобализация и проблемы человечества / Павел Михайлович Бобков // Весник Челябинского государственного университета. — 2007. — № 16 (94). — С. 22–31. — С. 22. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.lib.csu.ru/vch/094/21.pdf>

⁴ Иноземцев В. Л. На рубеже эпох. Экономические тенденции и их неэкономические следствия / В. Л. Иноземцев. — М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2003. — С. 520.

⁵ Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. — М.: Изд-во «Логос», 2002. — 390 с.

⁶ Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. Пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. — М.: Академия, 1999. — 956 с.

⁷ Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / Иммуил Валлерстайн; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева; Центр исследований постиндустриального общества. — М.: Логос, 2003. — 368 с.

М. Кастельс (*M. Castells*)⁸, Дж. Розенау (*J. Rosenau*)⁹, Е. Тоффлер (*A. Toffler*)¹⁰, Ф. Фукуяма (*F. Fukuyama*)¹¹, а також російські вчені — В. Іноземцев,¹² Є. Кочетов¹³, М. Чешков^{14,15}, Ю. Яковець¹⁶. Упродовж останніх років питанням конвергенції і глобальної нерівності, проблемам нерівномірності й асиметричності глобального економічного розвитку присвячені праці зарубіжних — С. Амін (*S. Amin*)¹⁷, Х. Беррі (*H. Berry*), М. Гіллен (*M. Guillen*), А. Хенді (*A. Hendi*)¹⁸, Н. Бердсолл (*N. Birdsall*)¹⁹, Р. Вейд (*R. Wade*)²⁰, Б. Геслінг (*B. Goesling*), Г. Файрбо (*G. Firebaugh*)²¹, Р. Корженевич (*R. Korzeniewicz*), Т. Моран (*T. Moran*)²², М. Спенс (*M. Spence*)²³, та українських учених — А. Гальчинський²⁴, Д. Лук'яненко^{25,26},

⁸ Кастельс М. Информационная эпоха: Экономика, общество и культура / М. Кастельс. — Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. — М.: ГУ ВШЭ, 2000. — 608 с.

⁹ Розенау Дж. Турбулентность в мировой политике / Джеймс Н. Розенау. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:roQCs1fHD8J:sr1.narod.ru/rozenauturbulent.nost.doc>.

¹⁰ Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер. — М.: АСТ, 2001. — С. 560. [Электронный ресурс]. —

Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Toff_Shok/index.php.

¹¹ Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Френсис Фукуяма; Пер. с англ. М. Б. Левина. — М.: «Издательство АСТ», 2004. — 592 с.

¹² Белл Д., Иноземцев В. Эпоха разобщенности: Размышления о мире XXI века / Д. Белл, В. Иноземцев. — М.: Центр исследования постиндустриального общества, 2007. — 304 с.

¹³ Кочетов Э. Г. Геоэкономика. Освоение мирового экономического пространства / Э. Г. Кочетов. — М.: Норма, 2006. — 528 с.

¹⁴ Чешков М. Возрождение Востока и развивающиеся страны в мировом контексте / Марат Чешков // Мировая экономика и международные отношения. — 2007. — № 11. — С. 69–80.

¹⁵ Чешков М. Мир как дифференцированное целое / Марат Чешков // Мировая экономика и международные отношения. — 2006. — № 7. — С. 60–72.

¹⁶ Яковец Ю. В. Глобальные экономические трансформации XXI века / Ю. В. Яковец. — М.: Экономика, 2011. — 384 с.

¹⁷ Amin S. Economic Globalism and Political Universalism: Conflicting Issues? / Samir Amin // Journal of world-systems research. Special Issue: Festschrift for Immanuel Wallerstein — Part II., vi, 3, fall/winter 2000, p. 582–622. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://jwsr.ucr.edu>.

¹⁸ Berry H., Guillén M., Hendi A. Is the world becoming smaller? globalization and convergence across countries / Heather Berry, Mauro F. Guillén, Arun S. Hendi // February 2012. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.sas.upenn.edu/~hendias/research.html>.

¹⁹ Бердсолл Н. Усиление неравенства в новой глобальной экономике / Нэнси Бердсолл // Вопросы экономики. — 2006. — № 4. — С. 84–89.

²⁰ Wade R. Hunter Inequality and globalization: comment on firebaugh and gosling / Robert Wade // eScholarship Repository, 2006. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://repositories.cdlib.org/cgirs/CGIRS-2004-10>.

²¹ Firebaugh G., Goesling B. Accounting for the Recent Decline in Global Income Inequality / G. Firebaugh, B. Goesling // American Journal of Sociology. — 2004. — September. — Number 2 (110). — P. 283–312. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ucAtlas.ucsc.edu>.

²² Korzeniewicz R., Moran T. World Inequality in the Twenty-First Century: Patterns and Tendencies / Roberto Patricio Korzeniewicz, Timothy Patrick Moran // Chapter forthcoming in The Blackwell Companion to Globalization, edited by George Ritzer. Oxford: Blackwell Publishers, 2006.

²³ Спенс М. Следующая конвергенция: будущее экономического роста в мире, живущем на разных скоростях / Майкл Спенс. Пер. с англ. А. Калинина; под ред. О. Филаточевой. — М.: Изд. Института Гайдара, 2013. — 336 с.

²⁴ Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення. — К.: АДФ-Україна, 2010. — 572 с.

²⁵ Лук'яненко Д. Глобальні фінансові дисбаланси та їх макроекономічні наслідки / Д. Лук'яненко, А. Поручник, Я. Столярчук // Журнал європейської економіки. — 2010. — Том 9 (1). — С. 73–92.

²⁶ Лук'яненко Д., Мозговий О. Фінансово-інвестиційна асиметрія глобального економічного розвитку / Д. Лук'яненко, О. Мозговий // Ринок цінних паперів України. — 2006. — №11–12. — С. 3–4.

Я. Столярчук²⁷ та інших. Разом з тим, поза належною увагою залишаються так звані «гравітаційні процеси», які відбуваються у геоekonomічному просторі і супроводжуються руйнацією вертикально-ієрархічних і лінійно детермінованих систем, їх гетерогенізацією. Проведений у даній статті аналіз здійснено з позиції проблем, що лежать у площині відповідних глобальних міжсистемних трансформацій.

В основу даного дослідження покладено *гіпотезу* — рівень гравітаційного навантаження зростає в умовах поглиблення асиметрій глобального розвитку. У цьому контексті виокремлюється така методологічна конструкція: асиметрії глобального розвитку активізують гравітаційні процеси у геоekonomічному просторі; останні стають причиною його гетерогенізації і дивергенції глобального розвитку під впливом гравітаційних факторів ендогенного та екзогенного характеру. З огляду на зазначене, *мета статті* передбачає висвітлення системних детермінант гравітаційних процесів у геоekonomічному просторі, побудову геостратегічної матриці дивергенції глобального розвитку, оцінку геостратегічного позиціонування України у геоekonomічному просторі у проекції на проблематику глобальних міжсистемних трансформацій.

Детермінанти гравітаційних процесів геоekonomічного простору

Концептуально дане дослідження присвячене одній із ключових і водночас найдискусійніших проблем у методології сучасних міжсистемних трансформацій — *системній невизначеності співвідношення: «дивергенція — конвергенція глобального розвитку»*. У цьому питанні існують неоднозначні позиції. За однією з них (ортодоксально-консервативною) дивергенція, з огляду на етимологічну довідку (від лат. *divergere* — відхилятися, розходитися), розглядається як антипод конвергенції (від лат. *convergentio* — зближуватися, сходитися). Якщо виходити з етимологічної довідки, то з великою ймовірністю можна вести мову про те, що термін «дивергенція» використовується в економіці для відображення кількісної динаміки розходження трендів (збільшення розриву між рівнями розвитку окремих країн; відхилення їх макроекономічних показників від усереднених у регіоні чи інтеграційному об'єднанні), а також поглиблення якісних відмінностей між національними моделями економіки, їх окремими структурами і механізмами. У сфері міжнародної політики дивергенцію логічно ідентифікувати зі збільшенням гетерогенності інституційно-політичних, соціально-культурних, ідеологічних та інших форм між-

²⁷ Столярчук Я. М. Глобальні асиметрії економічного розвитку: монографія / Я. М. Столярчук. — К.: КНЕУ, 2009. — 302 с.

народних відносин, що як правило призводить до ускладнення існуючих і появи нових систем таких відносин.

Згідно іншої позиції конвергенція і дивергенція — дві взаємодоповнюючі детермінанти глобального розвитку, а протиріччя між ними характеризують неминучі внутрішні суперечності цього процесу. У даному контексті ідея конвергенції (на відміну від дивергенції) є ключовою щодо аргументації та інтерпретації процесів *інтеграції*, *інтернаціоналізації* та *глобалізації*. Інтеграційні процеси і глобалізація світової економіки обумовили превалювання ідеї конвергенції, як процесу поступового зближення різних економічних систем і залучення на цій основі більшої кількості країн у загальне русло світової цивілізації. Відповідно у науковому дискурсі, який превалює сьогодні, глобалізації і конвергенції приписується така взаємодоповнююча єдність, що виявляється майже неможливим розділити їх — глобалізація вважається невід'ємною детермінантою конвергенції, а остання неодмінним наслідком глобалізації. Однак, наведемо лише одну цитату, що вносить помітну корекцію у співвідношення основних об'єктів даного дослідження: «Реальний світ — це поєднання і взаємодія неоднорідних субстанцій. На цьому засновується його енергетика, і таким він залишатиметься завжди. Його системна цілісність, яка в перспективі утверджуватиметься природним шляхом, розбудовуватиметься не за принципами уніфікації і вертикальної субординації його суб'єктів, а на принципах децентралізації, утвердження пріоритетності горизонтальних артикуляцій глобального простору, його гетерогенізації» (А. Гальчинський)²⁸. Йдеться про перспективи становлення «нової багатоформатної, різновекторної, неієрархічної, асиметричної глобалізаційної спільності», у вимірах якої відбувається «суттєве ускладнення відповідних взаємозалежностей і при цьому спостерігається підпорядкування цих взаємозалежностей «логіці складних дисипативних систем»²⁹, що розбудовуються на засадах нелінійної динаміки і логіці гравітаційних процесів у геоeкономічному просторі. У цьому контексті, факти та емпіричні реалії переконливо доводять, що десятки країн з багатьох причин (через нерівномірність розміщення структурних факторів економічного розвитку; асинхронність циклічного розвитку країн та інтеграційних об'єднань; диференціацію їх соціально-економічних, інституційно-політичних, соціально-культурних моделей тощо) не готові адаптуватися до імперативів глобального розвитку. У результаті зростає розрив між ними і країнами — глобальними лідерами, консервується стратифікація геопростору і глибока маргіналізація аутсайдерів глобального розвитку, що в сукупності зумовлює ускладнення існуючої системи геополітичних і

²⁸ Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення. — К.: АДЕФ-Україна, 2010. — С. 325, 333.

²⁹ Там само. — С. 326.

геоекономічних відносин, зіткнення інтересів гетерогенних економічних, політичних і соціальних агентів і неоднорідних акторів світової економіки, що переконливо свідчить про дивергенцію глобального розвитку.

Міфи щодо сучасних глобальних міжсистемних трансформацій

Акцентуючи увагу на відповідній невизначеності, доцільно виокремити кілька міфів (популярних тез), дискусія навколо яких має важливе методологічне значення у контексті сучасних глобальних міжсистемних трансформацій.

Міф перший: «Глобалізація і уніфікація — визначальні детермінанти глобального розвитку». Сучасний світ, з одного боку, поступово і об'єктивно трансформується у простір глобальної взаємодії усіх його складових, а з іншого — незважаючи на посилення тенденції до синхронізації економічних циклів, зберігається специфіка відтворювальних процесів як окремих країн, так і їх угруповань. Спостерігається нашарування на традиційні структури геопростору нових інститутів і відносин, нових форм співробітництва і конкуренції, партнерства і взаємного протистояння, досягнення консенсусу і загострення конфліктогенності. Сучасна глобальна криза лише посилила ці тенденції, поставивши на порядок денний *проблему дивергенції глобального розвитку*. І якщо в докризовий період нагадування про це було ознакою антиглобалізму і недалекогоглядного песимізму, то упродовж останніх років фрази на кшталт: «занепад глобалізації», «економічний націоналізм і протекціонізм — нова реальність», ламають традиційні уявлення про глобальний економічний розвиток і ті принципи й закони, які мають у найближчому майбутньому стати його базовою основою. У цьому контексті вкотре актуалізувалися проблеми дуалізму глобального розвитку: з одного боку, посилилась традиційна система взаємовідносин держав на принципах міждержавних відносин згідно установок традиційної дипломатії, захисту національних інтересів і національного суверенітету; а з іншого — не менш актуальною залишається ідея «транснаціонального глобального світу», у якому суверенітет національної держави поступово звужується, а економічні і політичні рішення, з тих чи тих життєво важливих питань, дуже часто приймаються з урахуванням глобальних тенденцій.

У цьому контексті виникає більше запитань, аніж прогнозованих відповідей. Чи здатна західна модель демократії ефективно відповісти на виклики нових історичних реалій у світі, де лише 15 % держав проходять тест на повну відповідність принципам демократизації громадянського суспільства, а понад 50 % — сповідують авторитарні (в т.ч. гібридні) режими правління? Загострюються не менш сакраментальні

питання щодо англосаксонської моделі ринкової економіки і тих цінностей, принципів і установок, які формують її соціально-філософську і морально-етичну основу. У цьому контексті глобальна криза викрила міфологію й самого символу глобалізації — «Вашингтонського консенсусу», на постулатах і принципах якого обґрунтовувалася теза про еру глобалізації, тріумф вільного ринку і тотальне обмеження державного втручання в економіку. Парадоксально, але доводиться визнати, що традиційні економічні теорії і моделі, які десятиліттями демонстрували свою адекватність життєвим реаліям ринкової економіки і здатність запропонувати необхідні вектори та інструменти вирішення найскладніших проблем, в умовах сучасної глобальної кризи продемонстрували свою неадекватність. Натомість зростаючу популярність отримує так званий «Пекінський консенсус», що базується на постулатах державного регулювання економіки, пріоритеті національних інтересів і національного суверенітету. Отже, які саме моделі й пріоритети визначатимуть основні вектори глобального розвитку в XXI столітті? — одне із ключових питань порядку денного.

Міф другий: «Глобалізація — шлях до конвергенції та уніполярного світу». Хоча зміна трендів глобального розвитку в 2000-х роках в умовах посилення глобалізаційних процесів певною мірою сприяла конвергенції соціально-економічних моделей, загалом не відбулося суттєвої уніфікації національних інститутів, що визначають характер економічних і соціальних систем країн і регіонів.

У результаті сучасна глобальна криза у відкритій формі переконливо продемонструвала швидке самознищення ідеї уніполярного світу, неухильне руйнування концепцій зовнішньої політики, що імпліцитно вибудовуються на ідеї «економічної і військової зверхності Заходу над рештою світу», ще більше утвердила *проблему асиметричності і поліцентричності глобального розвитку*. Тут передусім ідеться про помітне зміщення вектору світового економічного розвитку в бік країн, що розвиваються (і, зокрема, про очевидний перерозподіл геополітичного і геоекономічного впливу, багатства і економічного потенціалу в країни Східної і Південно-Східної Азії, а також Латинської Америки). Найрозвинутіші з них стають членами «клубів конвергенції» індустріально розвинутих країн. Уже зараз поряд зі «старими» — США, Японія, Західна Європа (а точніше, її історичне ядро) — формуються «нові гравітаційні поля» у світовій економіці і політиці навколо Китаю, Індії, Бразилії, Росії, Мексики. У сукупності ці держави в найближчому майбутньому формуватимуть «вищу лігу» в геополітиці й геоекономіці. Разом з тим, окреслилися і регіональні лідери — своєрідний «другий ешелон» геополітики і геоекономіки — Республіка Корея, Туреччина, Індонезія, Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати та деякі інші держави, які швидкими

темпами нарощують свою економічну і військово-політичну могутність. Спостерігається тенденція до зростання геоекономічної активності малих країн, що мають потужний науково-технічний і фінансовий потенціал.

Проте відкритими залишаються питання: Які перспективи розширення «вищої ліги» світової економіки? Коли і на якій науково-технологічній основі воно відбудеться? І чи стануть країни «другого ешелону» «несучими конструкціями регіональної стабільності й демократизації світового порядку»? Очевидно лише одне — їх стратегічне позиціонування у геопросторі стає невід'ємною детермінантою дивергенції глобального розвитку.

Міф третій: «Глобалізація у її прозахідному варіанті зазнає інверсії». Розвиваючи концепт поліцентричності геопростору, доводиться визнати, що на сучасному витку глобальних трансформацій прискорився процес перерозподілу світового валового продукту й дифузії економічної могутності й багатства. В результаті країни «незахідного світу» перетворились у нових активних акторів світової економіки і політики. У цьому контексті поступово почав втрачати сенс традиційний для індустріальної епохи поділ країн на так звані «три світи», як і саме поняття Третього світу. В контексті безпрецедентної зміни якісного і кількісного складу країн-лідерів глобального розвитку, глобалізація у її прозахідному варіанті поступово почала зазнавати свого роду інверсії. Але на тлі цих оптимістичних прогнозів неоднозначно розцінюється той факт, що на початку XXI століття (так званої епохи «постіндустріалізму») понад 1 мільярд людей (1/6 частина усього населення планети) проживає (за даними ООН) в нетрях. При цьому кількісно за цим показником лідирують саме країни Азії — 60 %; 20 % — припадає на країни Африки, 14 % — Латинської Америки. Актуальною залишається ця проблема і для країн — «старих гравітаційних центрів», де в нетрях проживає 54 мільйони людей (6 %).

З огляду на зазначене, доводиться визнати, що «весь самообман з приводу «нового світового порядку» виявився насправді фаустівською змовою між Сходом і Заходом. Вона дозволила східним економікам вирватися із Третього світу «на плечах» західних споживачів і розвитку інфраструктури, і при цьому дозволила західним споживачам підтримувати нереальні розміри зарплат і рівня життя від Уолл-стріту і Детройту до Штутгарта. Вона привела також до нечуваного — з часів Першої світової війни — зосередження багатства серед світових промислових і фінансових титанів»³⁰. Парадоксально — насправді змінюються лише зовнішня оболонка і форми прояву глоба-

³⁰ Гаджиев К. Мировой экономический кризис в зеркале социокультурных и политико-культурных трансформаций / Камалудин Серажудинович Гаджиев // Мировая экономика и международные отношения. — 2010. — № 8. — С. 27.

льної нерівності, тоді як фундаментальні основи «архітектурної конструкції» світової фінансової піраміди (у законах і пропорціях перерозподілу світового валового продукту й дифузії економічної могутності й багатства) залишаються незмінними. Її вершину формує світова фінансова олігархія, що не має чітко визначеної «прописки»; середній ярус — економіки розвинутих країн — так званий «центр міжнародної ринкової системи» (Дж. Сорос); і, на кінець — найнижчий рівень — економіки країн так званої «периферії світового капіталізму». Архітектурна конструкція світової фінансової піраміди переконливо свідчить про те, що в глобально-центричній економіці не діють принципи еквівалентності і справедливості міжнародного обміну і перерозподілу, а спрацьовує принцип майнової поляризації глобального суспільства.

Отож відкритим залишається питання: якими концепціями замінити три «світових проекти» С. Аміна³¹, щоб відновити позитивну еволюційну динаміку людства? Допоки не буде знайдено відповіді на це фундаментальне питання, не варто розраховувати на побудову «нового світового порядку» (він так і залишатиметься у статусі — «*idea fixe* XX століття»).

Міф четвертий: «Маргіналізація держав у геопросторі — наслідок глобалізації». На фоні оптимістичної риторики про тотальність конвергенції, під надійним прикриттям популізму і софістики про блага глобалізації, невирішеним залишається (відомий у історично-еволюційній ретроспективі) феномен маргіналізації держав у процесі глобального розвитку, яким часто присвоюють статус «*fallidos*» (як кажуть в іспаномовному ареалі — країн-невдах). Однак проблема їхньої відсталості зумовлена не глобалізацією (як це часто інтерпретують), а тим, що до їхнього соціально-економічного масиву «загально-світові» хвилі глобалізації як правило не доходять; вони залишаються «магріналізованим узбіччям» не лише глобалізованого постіндустріального суспільства, але й нерозкритою (свого роду «*terra incognita*») темою сучасної компаративістики. Через нестачу структурних факторів економічного зростання способи виживання у них різні — від торгівлі доменними іменами (Тувалу, Федеративні Штати Мікронезії), масової еміграції і експортних сировинних потоків (Кабо-Верде, Кірібаті, Коморські острови), притулку мігрантів-нелегалів (Науру) до створення офшорних зон (Вануату, Домініка, Самоа) та індустрії туризму (Антигуа і Барбуда, Барбадос, Сент-Кітс і Невіс).

³¹ Йдеться про «державу загального добробуту» — Захід, «бандунгський проект» — країни, що розвиваються, «капіталізм без капіталістів» — світ соціалізму.

Геостратегічна матриця дивергенції глобального розвитку

Таким чином, на початку XXI століття людство стало свідком «крутого повороту» у геополітичних і геоекономічних відносинах, що призвело до порушення рівноваги у глобальних масштабах і, безумовно, позначилося на динаміці інтернаціоналізації економічних відносин. Цей поворот, без перебільшення історичного значення, характеризується фундаментальною і системною трансформацією економічної, політичної, соціокультурної і, загалом, міжцивілізаційної взаємодії. Збільшується кількість держав — так званих «гравітаційних центрів», окремі з яких перманентно рухаються у напрямку до статусу геостратегічних глобальних і регіональних лідерів, зростає їхній вплив, у тому числі, за рахунок традиційних держав-лідерів Західного світу. В азійському регіоні діями таких країн починає вибудовуватися «свій клуб» економічного і політичного співробітництва, своя система дипломатичних інститутів і «площадок для політичного діалогу». У результаті відбувається формування багатополюсного світу, зростає роль нових гравітаційних центрів у світовій політиці і перерозподілі глобальної ренти (рис. 1).

Якими ж є критеріальні ознаки нової конфігурації геоекономічного простору? Для відповіді на поставлене запитання звернемося до аналізу геостратегічної матриці дивергенції глобального розвитку (рис. 1). Основна ідея її побудови полягає в тому, щоб через багатовимірну й багаторівневу асиметричність геопростору розкрити системні детермінанти гравітаційних процесів у геоекономічному просторі, що призводять до нелінійної динаміки глобального розвитку; окреслити найдинамічніші в майбутньому регіони, показати як відбуватиметься процес перерозподілу світового економічного багатства і дифузії економічної могутності між «старими» і «новими» гравітаційними центрами, акцентувати увагу на проблемах дисиметричності глобального розвитку. В основу методики побудови геостратегічної матриці закладено кластерний аналіз на основі лінгвістичних змінних та інтегрований аналіз ключових тенденцій країнового і глобального розвитку у широкому спектрі соціодемографічних, соціально-економічних, енергетичних і технологічних, геополітичних, інституційних і соціокультурних аспектів. Тому і групування країн у «клуби конвергенції» проводилося, в даному випадку, не лише за принципом їх економічної або цивілізаційної близькості, але й із врахуванням рівня економічного багатства і економічної свободи людини, їх більшої чи меншої схильності до ризиків глобальних дисбалансів, соціальних і геополітичних потрясінь³².

³² Кравчук Н. Я. Дивергенція глобального розвитку: сучасна парадигма формування геофінансового простору / Наталія Кравчук. — К.: Знання, 2012. — С. 156–244.

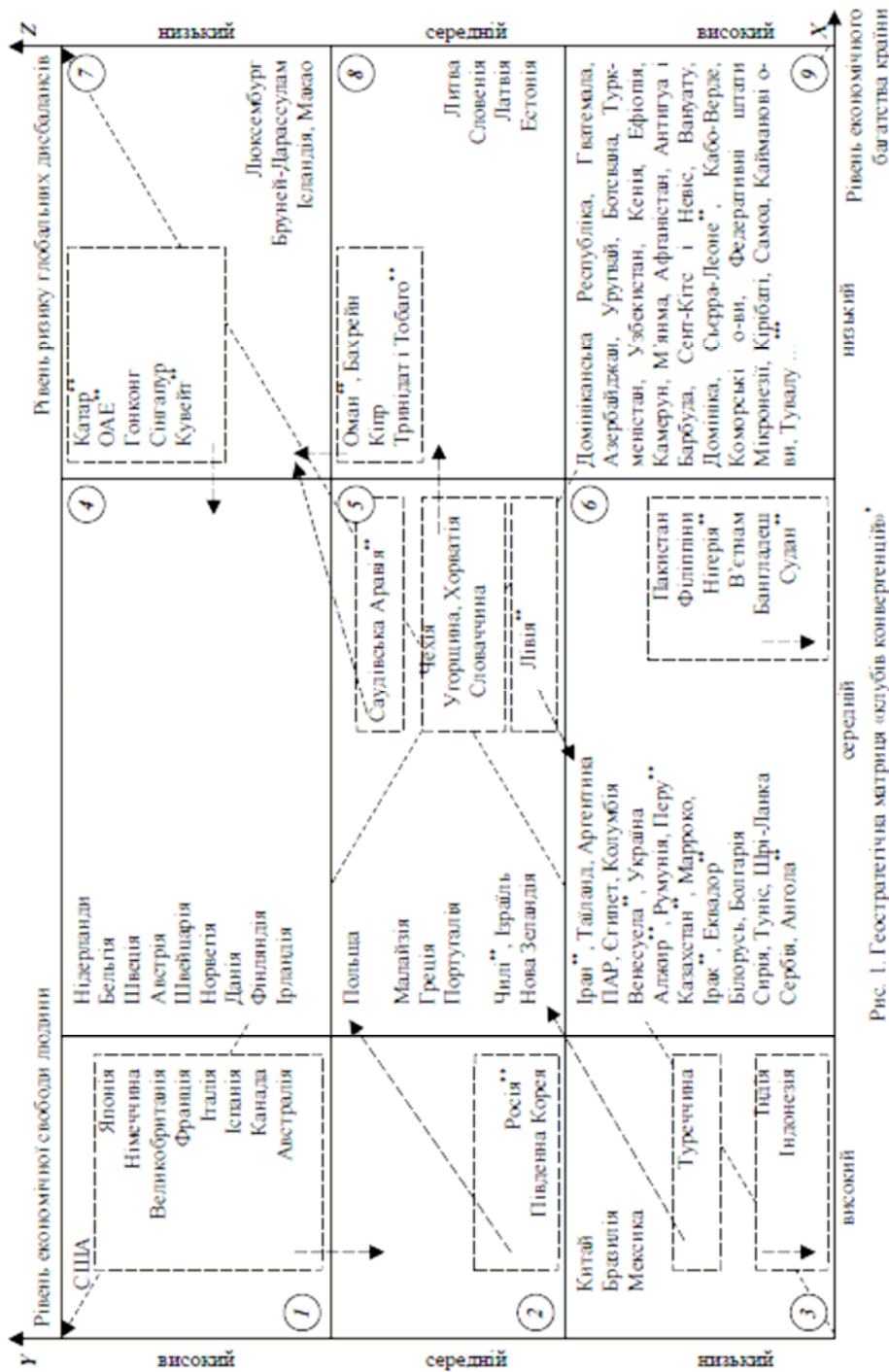

Рис. 1. Геостратегічна матриця «слубів конвергенції»

* Розроблено автором.

** Позначено країни-експортери сировинних товарів і/чи палива.

*** Повний перелік країн 9-о кластеру (див. [6, с. 708–713]).

Особливу увагу слід звернути на клуби конвергенції, розташовані у площині векторного поля «адаптаційного синдрому» (на рис. 1 — діагональ матриці від нижнього лівого до верхнього правого кута). Вони є граничними і найдинамічнішими гравітаційними полями щодо позиціонування у геопросторі. Це так звані «блукуючі інтернаціоналізовані ядра» (Е. Кочетов)³³ у геопросторі, які можуть втратити свої геостратегічні позиції у випадку недостатнього рівня розвитку «адаптаційного синдрому». На цій діагоналі розташувалися чотири найбільші економіки світу під загальновідомим акронімом BRIC — Бразилія, Росія, Індія, Китай, а також динамічно зростаючі економіки Мексики, Туреччини, Індонезії, Республіки Корея, які мають усі шанси стати «новими гравітаційними центрами глобального економічного розвитку», або як мінімум передумови, щоб зайняти це місце. Країни, розташовані на цій діагоналі, займаючи 9 % території з населенням 47,3 %, виробляють 38,3 % світового ВВП і концентрують 30,2 % фінансового потенціалу населення світу. У міжнародному поділі праці практично всі країни з цих гравітаційних полів тяжіють до виробничо-інвестиційного співробітництва, збільшення коопераційних поставок у рамках інтернаціоналізованих структур не міжнаціонального, а мережевого характеру. Через формування глобальних і регіональних ланцюгів доданої вартості ці країни тісно пов'язані з ринками «старих гравітаційних центрів» — США і країн Західної Європи, а тому дуже схильні до асиметричних шоків і кон'юнктурних коливань на цих ринках.

«Клуби конвергенції», розташовані над діагоналлю об'єднують 18 країн загальною площею 6 % і населенням майже 11 %; на них припадає 47,5 % світового ВВП і 64 % фінансового потенціалу населення світу, який фактично формує світової споживчий попит. Країни, що входять до цих клубів, відрізняються високим рівнем прав і свобод у суспільному і політичному житті. Вони всі без винятку пройшли аграрну й індустріальну стадії розвитку і на даний час знаходяться на стадії постіндустріалізму, для якого характерні провідна роль у національному господарстві сфери послуг, де створюється від 60 % до 80 % ВВП, високий споживчий попит, постійний прогрес у науці і техніці, посилення соціальної політики держави. Взагалі ці країни сконцентрували колосальний потенціал багатства для амортизації економічних і соціальних наслідків кризи. Незважаючи на структурні проблеми їх економічного розвитку, дисбаланс у сфері зайнятості і збої у механізмах регулювання фінансових ринків, що особливо рельєфно проявилися в умовах сучасної глобальної кризи, усі «старі гравітаційні центри» в найближчі десятиліття продовжать поступовий

³³ Кочетов Э. Г. Геоэкономика. Освоение мирового экономического пространства / Э. Г. Кочетов. — М.: Норма, 2006. — С. 121–124.

розвиток. Однак не слід ігнорувати той факт, що вони повною мірою стикнулися з феноменом «імперського перенапруження» (П. Кеннеді)³⁴ — нестачею різного роду стратегічних ресурсів, необхідних для підтримки своїх геостратегічних переваг. Серед ключових факторів, здатних спровокувати гравітаційні процеси і вплинути на їх геостратегічне позиціонування в глобальному просторі протягом найближчих десятиліть, слід розглядати поєднання міграційного тиску із соціальними наслідками структурних проблем, пов'язаних зі старінням населення і зниженням продуктивності праці.

«Клуби конвергенції», розташовані під діагоналлю — дуже схильні до ризиків глобальних дисбалансів через недостатньо розвинений рівень «адаптаційного синдрому». Справа в тому, що процес формування «інтернаціоналізованих відтворювальних ядер» серед цих країн має свою специфіку, історично обумовлену характером їх міжнародних економічних відносин. Переважаюча серед них торгово-посередницька модель зовнішньоекономічних зв'язків обумовлює ситуацію, коли їх внутрішня економічна кон'юнктура визначається, насамперед, темпами зростання їх зовнішнього товарообігу, який набагато випереджає темпи розвитку міжнародного виробничого співробітництва. Свого часу нарощування їх зовнішнього товарообігу не було вчасно підкріплено виробничим співробітництвом і технологічною інтеграцією на основі розвитку ланцюгів доданої вартості. Дана обставина стала однією з причин серйозного відставання національних економік цих країн у єдиному інтернаціоналізованому відтворювальному процесі. Інерція цих тенденцій виявилася масштабною: на початку ХХІ ст. для більшості цих країн торгово-посередницька модель залишається переважаючою, що і стало причиною втягування їх національних економік у важку структурну кризу. Слабкі політичні та економічні інститути в країнах, що входять до «клубу конвергенції 6» та «клубу конвергенції 9» відіграють визначальну роль у їх повільному і неефективному економічному розвитку.

З огляду на зазначене, доводиться констатувати: сучасні глобальні трансформації ще не завершені, а нова поліцентрична архітектура геопростору не сформувалася. До стійкого балансу економічних і політичних сил у геопросторі ще далеко. Навпаки, в найближчому майбутньому слід очікувати наростання гравітаційних процесів у геоekonomічному просторі під впливом фрагментарності в інформаційно-технологічному розвитку країн, загострення енергетичних проблем, посилення екологічних ризиків і катастроф, несприятливих соціоде-

³⁴ Kennedy P. The Rise and Fall of the Great Powers / Paul Kennedy. — London: Unwin Hyman Ltd. — 1987. — 704 p.

мографічних трендів³⁵; дивергенція глобального розвитку буде підсилена також інституційними «провалами» та соціокультурними обмеженнями³⁶. Саме ці аспекти повинні стати предметом наукових досліджень і теоретичною основою формування нових підходів до проблем глобального розвитку. Їх необхідно також враховувати, окреслюючи геостратегічні позиції країн у сучасному поліцентричному й гетерогенному світі.

Системні детермінанти геостратегічної позиції України

Подальший виклад результатів дослідження присвячуємо аналізу системних детермінант, які визначають геостратегічні позиції України у гео економічному просторі. Україна розташувалася у гравітаційному полі «клубу конвергенції 6», що об'єднує (з певними умовностями) тридцять країн (у т.ч.: 5 країн Східної Європи (Білорусь, Болгарія, Румунія, Сербія, *Україна*); 5 країн Латинської Америки (Аргентина, Боліваріанська Республіка Венесуела, Еквадор, Колумбія, Перу); 9 країн Африки (Алжир, Ангола, Єгипет, Лівія, Марокко, Нігерія, Південно-Африканська Республіка, Судан, Туніс); 4 країни Південно-Східної Азії (В'єтнам, Індонезія, Таїланд, Філіппіни); 3 країни Південної Азії (Бангладеш, Шрі-Ланка, Пакистан); 3 країни Південно-Західної Азії (Ірак, Ісламська Республіка Іран, Сирійська Арабська республіка) і 1 країну Центральної Азії — Казахстан). Загалом ці країни формують кластер «нестабільних економічних систем», які де-факто перебувають у фазі «переходу до змін». Тут з'являються імпульси до розвитку, зокрема — нові політичні ідеї, новітня ідеологія, активізується мобільність суспільства, зростає потенціал для розвитку науки та технологій. Проте, водночас продовжує існувати інертність, загострюються структурна, інституційна та політична кризи. Громадянське суспільство у цих «локальних геостратегічних центрах» залишається украй слабким, демократичні інститути є переважно симулякрами, що маскують «безконтрольне панування чиновників». Домінанти низького рівня економічної свободи населення у країнах цього «клубу» лежать у площині детермінант «соціальної стратифікації» (*П. Сорокін*). Йдеться про економічне розшарування суспільства й диференціацію доходів населення, а також неекономічні чинники, що визначають політичний, соціальний і правовий статус громадян, їх права і привілеї, відповідальність і зобов'язання, владу і вплив.

³⁵ Клинов В. Мировая экономика: прогноз до 2050 года / В. Клинов // Вопросы экономики. — 2008. — № 5. — С. 62–79.

³⁶ Ясин Е., Снеговая М. Институциональные и культурные ограничения догоняющих стран / Е. Ясин, М. Снеговая // Вопросы экономики. — 2009. — № 11. — С. 32–49.

Розглядаючи специфіку соціальної стратифікації суспільства у «клубі конвергенції б», потрібно враховувати, що рівень економічної свободи людини тут визначається одночасно декількома детермінантами.

По-перше, невизначеністю з параметрами соціальної політики і громадянського суспільства, з низьким рівнем соціалізації економіки, інституційних перетворень і демократизації відносин власності, з порушенням паритетності відносин між працею і капіталом, нерозвиненістю державних регуляторів. Але визначальним чинником при цьому є низький рівень розвитку гнучких механізмів соціальної мобільності, не лише горизонтальної, а й вертикальної міграції, що забезпечує можливість переміщення індивіда із нижчої у вищу групу соціальної стратифікації.

По-друге, дією «природних сил поглиблення стратифікації», що вписуються у концепт «структури стратифікаційних циклів» (П. Сорокін). Йдеться не лише про теоретичну конструкцію «моделі стратифікаційних флуктуацій», але й про реальну приналежність країн «клубу конвергенції б» до різних стратифікаційних циклів (рис. 2) і, зокрема: частина країн перебуває у стадії *переходу від третього до четвертого циклу* (країни Латинської Америки, Південно-Африканська Республіка), де стратифікація зростає до «точки насичення», далі якої суспільство не може просуватися без ризику «великої катастрофи»; ще частина країн — у стадії *четвертого циклу* (Єгипет, Лівія, Туніс, Сирія), де досягнуто граничної межі (точки насиченості), а в дію вступають сили вирівнювання (у т. ч. громадянські заворушення, революції тощо), покликані обмежити верхні верстви населення і на цій основі «відсікти» граничні стратифікаційні флуктуації; і, на кінець, країни *третього циклу* (наприклад, Україна), що перебувають на етапі посилення диференціації суспільства, наростання соціальних флуктуацій до «точки насичення», що зумовить необхідність нового конструктивного (інституційного) втручання у соціальні процеси.

По-третє, поряд із політико-інституційними чинниками, вирішальний вплив на гравітаційні процеси у нестабільних економічних системах справляють «стартові умови»³⁷. Дослідження їхнього впливу містять численні наукові праці, на основі аналізу яких можна дійти таких висновків:

1) практично в усіх країнах, що входять до «клубу конвергенції б», відбулася докорінна зміна суспільного ладу у результаті критичного накопичення властивих старій системі суперечностей або безпосередньо під впливом інших країн, могутніших у політичній та еко-

³⁷ Жук М. В. Міжнародні стратегії економічного розвитку / М. В. Жук, Т. В. Бауліна. — К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. — С. 185–186.

номічній сферах. Відтак, стан нестабільності економічних систем спричиняється тут суперечністю між елементами нової системи і неминучими залишками старої, що до того ж підсилюється дією екзогенних чинників;

Стадія 1 Депресія	Стадія 2 Пожвавлення	Стадія 3 Піднесення	Стадія 4 Криза
Верхня точка стратифікації			
Катастрофи, руйнація економічного життя, масове зубожіння			
	Послаблення стратифікаційної нерівності і вирівнювання стратифікаційних пропорцій	Посилення диференціації суспільства, наростання соціальних флуктуацій, які призвести до «точки насичення» і кризової ситуації	Стратифікація сягає «точки насичення», далі якої суспільство не може просуватися без ризику «великої катастрофи»
Нижня межа — «плискувате» суспільство			

Рис. 2. Крива стратифікаційних циклів

Примітка: побудовано автором.

2) водночас значні структурні диспропорції в економіках практично усіх без винятку країн, що входять до цього «клубу», стають причинами втягування їх у перманентні структурні кризи, які підсилюються незавершеністю інституційних реформ і політичною нестабільністю у більшості із них і супроводжуються міжсистемними трансформаціями;

3) десять із тридцяти країн є виключно країнами експортерами сировинних товарів чи палива (Лівія, Іран, Венесуела, Алжир, Перу, Ірак, Еквадор, Ангола, Нігерія, Судан). Забезпеченість природними ресурсами хоча й зумовлює притік інвестицій і надходжень до бюджету, проте стримує проведення тут структурних реформ і стає причиною «ресурсного прокляття»;

4) близьке розташування деяких з цих країн (наприклад, Румунії і Болгарії) до економічно розвинених країн позитивно впливає на здатність економічних суб'єктів цих країн швидко адаптуватися до нових умов господарювання;

5) найбільшого зростання добробуту серед цих країн досягають ті, в яких задекларовано політику, спрямовану на вступ у світові та регіональні політичні й економічні об'єднання (наприклад, Болгарія і Румунія — члени Європейського Союзу і міжнародної політично-військової організації НАТО; Аргентина, Індонезія, Південна Африка — члени G-20; Філіппіни, Індонезія, Таїланд, В'єтнам — члени гео-політичної і економічної міжнародної організації АСЕАН).

З огляду на «стартові умови», країни, що входять до цього «клубу конвергенції» є дуже схильними до ризиків глобальних дисбалансів, оскільки тут відсутні чи слабо діють регуляторні механізми, спроможні здійснювати автоматичне антикризове регулювання та справляти стабілізаційний ефект, спираючись на внутрішні адаптаційні можливості. Окрім цього особливістю нестабільних економічних систем є те, що кризові чинники виникають тут не лише внаслідок накопичення внутрішніх суперечностей економічної системи, а як успадковані (через зміну соціально-економічної і політичної систем), а отже, мають надсистемний характер. Відтак, ключовими детермінантами стратегії економічного розвитку в нестабільних економічних системах є макроекономічна стабілізація, проведення структурних та інституційних реформ, вихід із політичної кризи. При цьому для забезпечення економічної стабілізації дія традиційних ринкових механізмів саморегуляції є недостатньою. Вона має бути доповнена системними механізмами.

По-четверте, при аналізі соціальної стратифікації суспільства важливо враховувати не лише вихідні умови, але й ефективність проведення реформ³⁸. Йдеться, зокрема про:

— наявність загальнонаціональної стратегії (якщо при проведенні реформ політична еліта країни чітко визначає кінцеві цілі реформ і методи їх проведення і, якщо ці цілі і методи поділяються більшістю суспільства, то в такому випадку можливий радикальний варіант реформ, як наприклад, повернення Румунії, Болгарії, Сербії у «лоно західної цивілізації», чи форсування «економікоцентричної стратегії нарощування експортного потенціалу» у країнах Південно-Східної Азії (Індонезія, Таїланд, Філіппіни); якщо більшість еліти і суспільства усвідомлюють необхідність реформ і уявляють стратегічні цілі, але при цьому відсутня однаковість у методах проведення реформ, у такому випадку можлива орієнтація на еволюційний варіант розвитку (В'єтнам, Бангладеш, Шрі-Ланка, а також країни Латинської Америки) чи найрадикальніший варіант реформ (Білорусь, Казахстан); і, на кінець, первинний радикалізм при відсутності національ-

³⁸ Мировая экономика и международные экономические отношения: учебник / Под ред. проф. А. С. Булатова, проф. Н. Н. Ливенцева. — М.: Магистр, 2008. — С. 331–332.

ної стратегії може обернутися досить суперечливими результатами, як наприклад, в Україні);

–*якість політичної еліти* (якщо якість політичної еліти є недостатньо високою за рівнем професіоналізму, а надто за рівнем моральної відповідальності перед суспільством, то проведення реформ супроводжується перманентними помилками й вибірковим характером в «інтересах окремих верств населення»);

–*дотримання інтересів усіх верств суспільства* (йдеться про «справедливість» реформ, що характеризується динамікою доходів більшості членів суспільства (особливо у порівнянні з рівнем доходів найбагатших верств населення); поширенням конкуренції і малого бізнесу (а не тільки великого). Врахування означених критеріїв дає підстави для висновку, що у більшості країн із «клубу конвергенції 6» результати реформ дістаються вузькому прошарку населення (про що свідчить індекс Джині, який у більшості країн — ПАР, Колумбія, Еквадор, Нігерія, Перу, Венесуела, Аргентина — є на порядок вищим від середньосвітового).

Відтак у країнах «клубу конвергенції 6» склався своєрідний варіант «дуалістичного суспільства» з притаманними йому: 1) різкою соціальною поляризацією; 2) нерівномірністю розвитку різних регіонів; 3) співіснуванням постіндустріального сектору з індустріальним і навіть традиційним; 4) відповідними ціннісно-культурними трансформаціями, що протікають у складному поєднанні геополітичних і соціально-економічних протиріч — свого роду «ліній розлому» (*Р. Раджан*)³⁹. З огляду на зазначене, особливість геостратегічного розвитку цих країн полягає не у переході до індустріальної чи постіндустріальної ринкової системи (це спрощене лінійне розуміння глобальних трансформацій), а в чіткішій орієнтації на загальноцивілізаційні параметри та критерії.

Висновки

У результаті проведеного дослідження приходимо до висновку, що глобальний розвиток на початку XXI століття супроводжується одночасним розгортанням полярно-векторних процесів. Поряд із явно вираженим посиленням конвергенції компонент глобально-центричної економіки (зближення економік різних країн, втягування більшості з них у загальне русло світової цивілізації) наростає їх неоднорідність. Багато країн, з різних причин, не готові адаптуватися до імперативів сучасного науково-технічного прогресу, до структурних змін на світових ринках. У результаті сучасні процеси глобалізації, міжнародної

³⁹ *Раджан Р. Г.* Линии разлома: скрытые трещины, все еще угрожающие мировой экономике / Рагурам Г. Раджан. Пер. с англ. И. Фридмана при участии Н. Эдельмана. — М.: Изд. Института Гайдара, 2011. — 416 с.

економічної інтеграції та конвергенції протікають у складному поєднанні геополітичних і соціально-економічних протиріч, що посилюють гравітаційні процеси у геоeкономічному просторі й дивергенцію глобального розвитку.

Аналіз геостратегічної матриці дивергенції глобального розвитку у кількох вимірах переконливо свідчить про нелінійну динаміку глобалізаційних процесів і перерозподіл світового економічного багатства між «старими» і «новими гравітаційними центрами», що супроводжується загостренням протиріч між: 1) космополітизмом капіталу і державним суверенітетом як формою організації суспільства; 2) процесами гармонізації і уніфікації соціального і економічного розвитку країн на принципах глобальності і політичною владою, все ще сконцентрованою на рівні держави; 3) між традиційними державними інститутами прийняття рішень і новими глобальними центрами, що контролюють необхідні для їх реалізації ресурси і економічні процеси. У результаті нереалізованих ідей і завдань соціально-економічної конвергенції посилюється асиметричність глобального розвитку; а відтак поряд з інтеграційними наростають гравітаційні процеси. Звідси основний висновок: світ стає, з одного боку, гомогенним і взаємопов'язаним, а з іншого — гетерогенним і розділеним. Пошук причин поєднання цих полярностей і чинників дивергенції глобального розвитку на загальнотеоретичному і методологічному рівні залишається одним із ключових завдань у рамках сучасної постмодерністської альтернативи.

Список літератури

1. *Бауман З.* Индивидуализированное общество / З. Бауман; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. — М.: Изд-во «Логос», 2002. — 390 с.
2. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. Пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. — М.: Академия, 1999. — 956 с.
3. *Белл Д., Иноземцев В.* Эпоха разобщенности: Размышления о мире XXI века / Д. Белл, В. Иноземцев. — М.: Центр исследования постиндустриального общества, 2007. — 304 с.
4. *Бердсолл Н.* Усиление неравенства в новой глобальной экономике / Нэнси Бердсолл // Вопросы экономики. — 2006. — № 4. — С. 84–89.
5. *Бернштейн П.* Фундаментальные идеи финансового мира: Эволюция / Питер Бернштейн; Пер. с англ. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2009. — С. 227.
6. *Бобков П.* Глобализация и проблемы человечества / Павел Михайлович Бобков // Весник Челябинского государственного университета. — 2007. — № 16 (94). — С. 22-31. — С. 22. [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.lib.csu.ru/vch/094/21.pdf>

7. *Валлерстайн И.* Конец знакомого мира: Социология XXI века / Иммунал Валлерстайн; пер. с англ. Под ред. В. Л. Иноземцева; Центр исследований постиндустриального общества. — М.: Логос, 2003. — 368 с.

8. *Гаджиев К.* Мировой экономической кризис в зеркале социокультурных и политико-культурных трансформаций / Камалудин Серажудинович Гаджиев // Мировая экономика и международные отношения. — 2010. — № 8. — С. 27.

9. *Гальчинський А. С.* Економічна методологія. Логіка оновлення. — К.: АДЕФ-Україна, 2010. — 572 с.

10. *Жук М. В.* Міжнародні стратегії економічного розвитку / М. В. Жук, Т. В. Бауліна. — К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. — С. 185–186.

11. *Иноземцев В. Л.* На рубеже эпох. Экономические тенденции и их неэкономические следствия / В. Л. Иноземцев. — М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2003. — С. 520.

12. *Кастельс М.* Информационная эпоха: Экономика, общество и культура / М. Кастельс. — Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. — М.: ГУ ВШЭ, 2000. — 608 с.

13. *Клинов В.* Мировая экономика: прогноз до 2050 года / В. Клинов // Вопросы экономики. — 2008. — № 5. — С. 62–79.

14. *Кочетов Э. Г.* Геоэкономика. Освоение мирового экономического пространства / Э. Г. Кочетов. — М.: Норма, 2006. — 528 с.

15. *Кравчук Н. Я.* Дивергенція глобального розвитку: сучасна парадигма формування геофінансового простору / Наталія Кравчук. — К.: Знання, 2012. — С. 156–244.

16. *Лук'яненко Д.* Глобальні фінансові дисбаланси та їх макроекономічні наслідки / Д. Лук'яненко, А. Поручник, Я. Столярчук // Журнал європейської економіки. — 2010. — Том 9 (1). — С. 73–92.

17. *Лук'яненко Д., Мозговий О.* Фінансово-інвестиційна асиметрія глобального економічного розвитку / Д. Лук'яненко, О. Мозговий // Ринок цінних паперів України. — 2006. — №11-12. — С. 3–4.

18. Мировая экономика и международные экономические отношения: учебник / Под ред. проф. А. С. Булатова, проф. Н. Н. Ливенцева. — М.: Магистр, 2008. — С. 331–332.

19. *Раджан Р. Г.* Линии разлома: скрытые трещины, все еще угрожающие мировой экономике / Рагурам Г. Раджан. Пер. с англ. И. Фридмана при участии Н. Эдельмана. — М.: Изд. Института Гайдара, 2011. — 416 с.

20. *Розенау Дж.* Турбулентность в мировой политике / Джеймс Н. Розенау. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:poQCsIfHD8J:sr1.narod.ru/rozenauturbulent.nost.doc>

21. *Спенс М.* Следующая конвергенция: будущее экономического роста в мире, живущем на разных скоростях / Майкл Спенс. Пер. с англ. А. Калинина; под ред. О. Филатовой. — М.: Изд. Института Гайдара, 2013. — 336 с.

22. *Столярчук Я. М.* Глобальні асиметрії економічного розвитку: монографія / Я. М. Столярчук. — К.: КНЕУ, 2009. — 302 с.

23. *Тоффлер Э.* Шок будущего / Э. Тоффлер. — М.: АСТ, 2001. — С. 560. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Toff_Shok/index.php

24. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Френсис Фукуяма; Пер. с англ. М. Б. Левина. — М.: «Издательство АСТ», 2004. — 592 с.
25. Чешков М. Возрождение Востока и развивающиеся страны в мировом контексте / Марат Чешков // Мировая экономика и международные отношения. — 2007. — № 11. — С. 69–80.
26. Чешков М. Мир как дифференцированное целое / Марат Чешков // Мировая экономика и международные отношения. — 2006. — № 7. — С. 60–72.
27. Яковец Ю. В. Глобальные экономические трансформации XXI века / Ю. В. Яковец. — М.: Экономика, 2011. — 384 с.
28. Ясин Е., Снеговая М. Институциональные и культурные ограничения догоняющих стран / Е. Ясин, М. Снеговая // Вопросы экономики. — 2009. — № 11. — С. 32–49.
29. Amin S. Economic Globalism and Political Universalism: Conflicting Issues? / Samir Amin // Journal of world-systems research. Special Issue: Festschrift for Immanuel Wallerstein — Part II., vi, 3, fall/winter 2000, p. 582-622. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://jwsr.ucr.edu>.
30. Berry H., Guillin M., Hendi A. Is the world becoming smaller? globalization and convergence across countries / Heather Berry, Mauro F. Guillin, Arun S. Hendi // February 2012. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.sas.upenn.edu/~hendias/research.html>.
31. Firebaugh G., Goesling B. Accounting for the Recent Decline in Global Income Inequality / G. Firebaugh, B. Goesling // American Journal of Sociology. — 2004. — September. — Number 2 (110). — P. 283-312. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ucAtlas.ucsc.edu>.
32. Kennedy P. The Rise and Fall of the Great Powers / Paul Kennedy. — London: Unwin Hyman Ltd. — 1987. — 704 p.
33. Korzeniewicz R., Moran T. World Inequality in the Twenty-First Century: Patterns and Tendencies / Roberto Patricio Korzeniewicz, Timothy Patrick Moran // Chapter forthcoming in The Blackwell Companion to Globalization, edited by George Ritzer. Oxford: Blackwell Publishers, 2006.
34. Wade Robert Hunter Inequality and globalization:comment on firebaugh and gosling // eScholarship Repository, 2006. — <http://repositories.cdlib.org/cgirs/CGIRS-2004-10>.

Стаття надійшла до редакції 07.09.2015